

Војислава Радовановић

БРАК ПО ХАЛАХИ

Јеврејски обичаји и традиционална схватања о браку

Museum 4

**Годишњак Народног музеја у Шапцу
Шабац 2003.**

БРАК ПО ХАЛАХИ

– јеврејски обичаји и традиционална схватања о браку–

Апстракт: Јеврејски народ је карактеристичан по томе што у пошћуности идентификује верску и националну припадности. Бити Јеврејин у етничком, значи припадати јудаизму у религијском смислу. Овај рад је посвећен једном од најважнијих сежменаћа јеврејског традиционалног живота – браку – који је, као и све друго у јеврејском традиционалном друштву, регулисан одређеним верским правилима. Та правила су у хеврејском језику означена посебним термином – халаха (правило, хевр.). На тој основи, приказана су и објашњена ошћеважећа схватања о браку, обичаји везани за избор партнера и заснивање брачне заједнице код Јевреја

Кључне речи: Јевреји, јудаизам, халаха, брак, брачни уговор, разрешење, развод, дијаспора, Југославија.

УВОД

Целокупна историја и култура јеврејског народа, условљене су бескрајно дугим животом у дијаспори. Јеврејска дијаспора је почела у давним периодима старе ере (египатско ропство, вавилонско, персијско, ...), да би почетком нове ере, са римским освајањима, постала незауостављив процес који се није завршио до данашњих дана.¹

¹ С. Дубнов, Кратка историја јеврејског народа, Савез јеврејских општина Југославије, Београд 1962, 16, 50, 53, 60, 74.

Једноставно речено – јеврејска судбина (или је, можда, примереније рећи „сплет историјских околности“). Термини су неважни, последице су исте. Вековима дуг живот у *џалуџи* (расељење, дијаспора, хебр.) уз неизбежно прилагођавање староседелачким, доминантним окружењима, резултирао је деобом јеврејског етноса на две велике демографске целине: Сефарде – Јевреје Пиринејског полуострва и Ашкеназе – Јевреје насељене у земљама централне и источне Европе.² Сефарди, популарно називани и само шпански Јевреји, добили су име према речи *Сфарад*, којом су они сами означавали Шпанију, а обухватили су јеврејске заједнице како Шпаније тако и Португалије. Назив Ашкенази, у слободном преводу значио је немачки Јевреји, мада су они, осим Немачке, населили много већи број европских земаља.³

Живот у различитим географским, односно историјским и културним окружењима, неминовно је утицао на појаве обредних специфичности, као и знатних језичких разлика између ове две групације. Ово друго је, у ствари, била најизразитија последица живота у различитим срединама: Сефарди су говорили *ладино*, а Ашкенази *јидиш* језиком. Оба језика су представљала комплетно структуриране амалгаме разнородних језичких елемената и наречја, са основама у шпанском, односно у немачком језику.⁴

Сефарди и Ашкенази су насељавали Балкан и подручје некадашње Југославије у више великих миграционих таласа. Масован долазак Сефарда одиграо се крајем XV века (изгон из Шпаније 1492. а, затим, Португалије 1498. године), док се досељавање Ашкеназа одвијало у дужем временском интервалу, и у више наврата током средњег и новог века. И код једних и код других се ретко када радило о економским миграцијама. Већином су бежали од прогона (још чешће, погрома), док су се прогонитељи неуморно смењивали у земљама *џалуџа* (дијаспоре, хебр.), кроз разна историјска раздобља.⁵

С обзиром на позитиван став Турске империје према јеврејском становништву, изгнани шпански и португалски Јевреји у великој мери насељавају се у земље у њеном саставу. Јевреји су били градски живаљ који се претежно бавио занатима и трговином. Почев од XVI века,

² Исто, 145-150, 151-157, 197.

³ Е. Вербер, О језику, писму и књизи Јевреја, у Језик, писмо и књига Јевреја у Југославији, Јеврејски историјски музеј Савеза јеврејских општина Југославије, Београд 1979, 11,12.

⁴ Исто, 11,12.

⁵ В. Недомачки, Досељавања, у Жидови на тлу Југославије, Музејски простор, Загреб 1988, 14,15.

Јевреји су формирали своје заједнице у многим мањим и већим градовима Србије. Највећа концентрација јеврејског становништва била је, наравно, у Београду, где је незванично основана велика сефардска општина још двадесетих година XVI века. Међутим, ништа мање занимљив део историје јеврејског насељавања и постојања, везује се за Шабац, град на десној обали Саве између Мачве и Поцерине, који се у овом контексту може издвојити за пример. Од XV до XIX века, био је то град бурних историјских догађања и смена власти, од турске, преко мађарске, аустријске, и коначно, српске. Без обзира на такве велике и тешке промене кроз које је град пролазио, током XIX века развио се у значајан привредни и културни центар Србије. Суди према подацима из старих Јеврејских Алманаха, које је издавао Савез рабина Краљевине СХС у периоду од 1925. до 1930. године, јеврејско гробље у Шапцу је основано 1825. године, што значи да је јеврејска заједница у Шапцу морала бити оформљена још раније. Можда почетком XIX века, или раније, прецизнијих података нема. Из истих извора сазнајемо да су шабачку Јевреји саградили свој храм 1895. године. Ипак, може се претпоставити да су га имали и пре тога јер – тешко је веровати да су скоро цео век редовну верску службу и све оне обреде који нису везани за кућу, обављали изван града у којем су живели. Ако је у Шапцу још средином XIX века основана подружница првог ционистичког удружења, такозваног „Ционистичког друштва за колонизацију Палестине“, онда је сасвим сигурно да су шабачки Јевреји имали веома развијен друштвени и верски живот у сваком погледу.

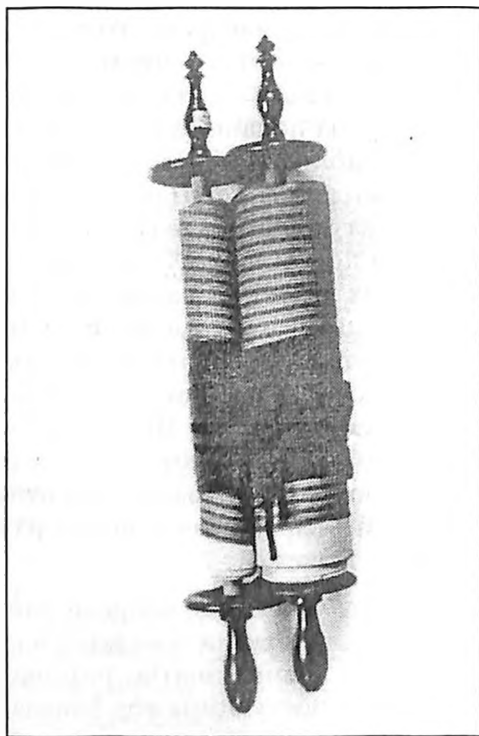
Међутим, и поред непрекидних миграција и живота у *галуци*, Јевреји су се одржали као један народ. Поменута демографска подела, која је условила знатне разлике у материјалној култури и неким обредним поступцима код Јевреја, није ослабила свест о припадности јеврејству, нити поспешила њихову асимилацију. Асимилација јеврејског становништва нигде није достигала ниво континуираног процеса, који узима маха. Ова изузетно велика, а у многим историјским збивањима и фатална приврженост јеврејству, била је заснована на феномену потпуне идентификације етничке и религијске припадности. Другим речима, јеврејски етнички ентитет је поистовећен са јудаизмом.

Сви обичаји и ритуали, схватања и веровања – комплетан културни имиџ јеврејског народа – проистиче из јединственог духовног комплекса, који чине вековима писане књиге *Танаха* и *Талмуда*. *Танах* (код хришћана познат као *Стари Завети*), а затим *Талмуд*, представља-

ју основе јеврејског начина живота, целокупног система вредновања и поимања ствари и односа.⁶

Танах је вишевековна интеграција мисли, идеја и смерница, која се у писаној форми коначно појављује у I веку н. е. обухвативши, поред осталих светих списа, и чувену *Тору* (Наук, хебр.) – Пет књига Мојсијевих.⁷ За Јевреје, *Тора* је дело за сва времена, нека врста неприкосновеног духовног водича и подршке животу.

Књиге *Танаха* су, осим историографских и књижевних записа, садржале читаве збирке правних, моралистичких, хигијенских и других прописа – такозваних *халахот* (множина од халаха – пропис, хебр.), које су имале законску снагу. Међутим, са развојем јеврејског друштва у првим вековима нове ере, јачала је и потреба за све сложенијим системом обичајно-правних норми. Виши облици производних односа и услова живота били су, у све већој мери, изван домаћаја постојећих прописа. Иако неопходни, нови одговарајући прописи су доношени мукогрпно, јер је сваки од њих морао имати основу у текстовима *Танаха*. Тек током II и III века, састављен је зборник закона – читав систем халахот – под називом *Мишна* (учење, хебр.). Мишна је даље разрађивана и коментарисана, све док није створена њена шира, целовитија верзија – *Гемара* (учити, примити предање, хебр.) *Мишна* и *Гемара* заједно, чине *Талмуд* – зборник јеврејског законодавства и један од највећих писаних споменика људске цивилизације.⁸

ТОРА, Јеврејски историјски музеј, Београд

Стари Јевреји су за *Талмуд* говорили *Јам аиталмуд* (Море Талмуда, хебр.). Овај „надимак“ је више него тачан. *Талмуд* је гигантска збирка

⁶ Е. Вербер, н. д., 13-17.

⁷ Исто, 14.

⁸ Исто, 16,17.

прописа, препорука, савета, информација и расправа. Садржи све законске, правне и етичке норме, религијске прописе, трактате из области медицине, хигијене, пољопривреде и других наука, наравно на нивоу тадашњих знања и схватања унутар јеврејског културног система. У *Талмуду* су размотрени поступци и опхођења у свакој ситуацији, приликом сваке људске активности, било физичке, било интелектуалне.⁹ Сврха Талмуда је била сасвим практична, законодавна, а свака наведена *халаха* имала је реалну функцију у уређењу и очувању јеврејског традиционалног друштва и његових вредности.

Јеврејска традиција почива на поштовању ове или оне *халахе*, у зависности од ситуације, односно од тога шта се предузима. Разликѐ у општој спољној појави код јеврејских групација, као и осцилације у обредним поступцима, ни на који начин не повређују суштину изворних обичаја и веровања.

Према традиционалним схватањима многих народа, па тако и јеврејског, у животу човека постоје три главна момента: рођење, венчање и смрт. Сви су праћени низом одговарајућих обичаја. У функцији обреда прелаза између рођења и смрти, налази се брак, који је имао изузетно значајну улогу у социјалном животу традиционалних Јевреја. Основно питање које се поставља је – шта се подразумева под комплексном појавом брака по „халахи“ ...

Аспекти склапања брака – обавезе и забране

Јудаизам није само допуштао чињеницу да сексуални нагон постоји, већ му је „одао признање“ као једној од најмоћнијих сила у међуљудским односима. Људска сексуалност је посматрана као чиста, морално неутрална енергија, која је дата човеку управо зато да би је користио. Појам „доброг“ и „лошег“ није био везан за либидо, него за начин његовог испољавања.¹⁰ У том смислу, постојала је веома стриктна обичајна регулација сексуалних односа, али без прибегавања табуима и фрустрирајућем омаловажавању њиховог значаја у животу човека. Права и дужности у интимном и, при том, равноправном односу између мушкарца и жене, описани су у *Талмуду*. Овакав позитиван став према сексу, као физички и емоционално оправданој људској активности, директно је проистао из религијских схватања да све, што је дато од Бога, има

---

⁹ Исто, 16,17 ; Ц. Данон, Збирка појмова из јудаизма, Савез јеврејских општина Југославије, Београд 1996, 160.

¹⁰ M. Lamm, *The Jewish Way in Love & Marriage*, Middle Village, New York 1991, 24-33.

посвећен карактер. Међутим, оно што је неку активност чинило светом или, супротно, недозвољеном, биле су околности под којима је она вршена. Сексуални морал јеврејског традиционалног друштва био је усмерен и дефинисан одређеним, адекватним религијским и обичајним прописима и, у тим оквирима, сексуални чин је био више него прихватљив, тј. имао је статус *мицве* (богоугодног дела, хебр.). Ту наилазимо на суштинску разлику између хришћанског и јеврејског духовног сагледавања људске сексуалности. У класичном хришћанству људска сексуалност проистиче из првобитног греха и, самим тим, носи печат порока. Зато је њено изражавање неспојиво са посвећеним појединцима (божјим лицима, калуђерима), а допуштено у профаном животу, као уступак вечној људској слабости. У јудаизму, сексуални чин је *мицва*, све док је у складу са обичајним нормама. Он постаје порок само у обичајно и друштвено неприхватљивој вези.¹¹

Јеврејско друштво је патријархално и у њему, наравно, није било сексуалних слобода. Људске интимне потребе су уважаване, али не и слободно „стицање“ љубавних искустава. Да би сачувао свети карактер своје сексуалности, човек је морао да је контролише, односно правилно усмерава и изражава... А једини начин да то постигне био је брак. Сврха физичке љубави између мушкарца и жене који су у браку није, ни формално, ни суштински, била сведена само на потомство. Успешан интимни живот брачних партнера сматран је једним од темеља њиховог заједничког живота, на којем се учвршћују и развијају међусобна блискост, емоције и разумевање. (Уколико је овај „темељ“ био лош, и мушкарац и жена су могли да затраже развод.)

Инсистирање на браку, као јединој правој вези у којој се човек потпуно интимно остварује, условљено је *халаха* кодексом о нормалном личном животу. Шта је нормално? По *халахи* (пропису, хебр.), у сексуалним активностима није било дозвољено никакво одступање од начина који је, принципијелно, најприроднији. То је, уједно, било и суштинско традиционално схватање полне комуникације, са обележјем обичајне норме. Још од старозаветне епохе, успостављене су строге забране свих врста девијантног понашања (хомосексуализам, и др.), као и оних поступака који не спадају у сексуалну настраност, али ремете природан ток у изражавању и задовољавању сексуалних потреба, нпр. ејакулација изван тела

¹¹ H. Schneid, *Marriage*, Keter books, Jerusalem 1973, 1,2.

жене ради спречавања трудноће или полна апстиненција, и сл. У том контексту, намерни, својевољни целибат је био потпуно неприхватљив, као психофизички непримерен начин живота.¹² Целибат није друштвено осуђиван само ако се радило о особи која је ментално или физички болесна, дефектна, или пати од неког инвалидитета.

Брак је имао статус свете обавезе. Значај ступања у брак је био тако велики да је сиромашан мушкарац могао, без икакве друштвене осуде, да прода *Тору* и тако обезбеди средства за женидбу.¹³

Међутим, брак је био обичајно регулисана институција, усклађена са важећим схватањима о очувању и заштити ширег социјалног система. И поред значаја за живот појединца уопште, брак по својој форми није смео да буде сукобљен са општим постулатима јудаизма и друштвених норми, те је његово заснивање било строго каналисано одређеним, верски прописаним забранама датим још у *Тори*.¹⁴ Конкретно, брак је био забрањен између крвних сродника, исто тако и међу члановима шире родбине, чак иако нису у крвном сродству (нпр. са снахом, тј. синовљевом или братовљевом женом, са ујном, маћехом), затим са женом која није разведена према јеврејским верским прописима, као и са женином сестром све док је жена жива, иако је разведена. Брак са припадником друге вере, такође није долазио у обзир. Ако би се такав брак склопио, према јеврејским прописима није сматран важећим, а последице су биле веома озбиљне (екскомуникација из примарне породице и целе заједнице).

Ово је један од упадљивих примера беспштедне битке за очување јеврејског верског идентитета, који се поистовећује са етничким, јер – ако би „странац“ примио јудаизам као своју веру (етничко порекло је неважно), његов статус би се сасвим изједначио са осталим члановима заједнице. Он или она би постао Јеврејин – *йрозелиит* (конвертит, хебр.), са свим правима и дужностима у јеврејском друштву.¹⁵ Наравно, брак са *йрозелиитом* се одобравао.

---

¹² Исто, 2-4; Ц. Данон, н. д., 168,169

¹³ Ц. Данон, н. д., 168

¹⁴ Исто, 171.

¹⁵ Н. Schneid, Family, Keter books, Jerusalem 1973, 24-27.

Кад је брак у питању, посебно деликатну категорију чинили су психички болесни и хендикепирани људи. Брак, једноставно, није био дозвољен психички болесним људима.¹⁶ Склапање брака је био чин којем се приступа свесно и под пуном одговорношћу, а живот у браку је испуњен не само емоцијама, већ и дужностима. Венчање са психички болесном особом, а имајући у виду наследни фактор, није било прихватљиво, како због степена урачунљивости те особе, тако и због евентуалних последица на потомство. Међутим, „дијагноза“ на основу које ће се неком забранити брак, носила је огромну одговорност. (Имајмо у виду да има веома ексцентричних људи, који изазивају подозрење околине, али они нису болесни.) Објективна процена постојања и интензитета психичког поремећаја није сигурна ни данас, а камоли у прошлости. Читав спектар манифестација код различитих типова болести, комбинованих са луцидним периодима, могли су да дају илузију да је стање боље него што јесте, тако да је постојала могућност склапања брака и у таквим околностима. Поготово ако је болесна особа, на дан венчања, била сасвим урачунљива, тј. свесна својих поступака и одговорности. Такав брак је, онда, морао бити прихваћен као важећи, мада је сматран крајње ризичним. Што се тиче хендикепираних лица, према библијским ставовима, брак је био забрањен глувонемим особама. Међутим, обичајно право је занемарило ову забрану, с обзиром да је то хендикеп који није условљен психо-физичким здрављем (мада може бити наследан).¹⁷

Као што видимо, неке од ових забрана су биле сасвим оправдане, а неке, можда, превише ригидне. Међутим, као и код свих забрана, и овде је сврха била у заштити друштва, како од патолошких појава, тако и од нарушавања моралних кодекса и верске и етничке структуре.

Карактеристичан облик брака код Јевреја је моногаман. Секундарни облик је био левират,¹⁸ који се јавља као обавеза у одређеним околностима. Занимљиво је још само напоменути да је код античких Јевреја била дозвољена и полигамија, и то у виду званичне брачне везе са две жене или са једном, док је друга жена имала статус конкубине.¹⁹ Међутим, полигамни бракови су били ретка појава, тако да не представљају специфичност јеврејске социјалне културе.

---

¹⁶ Н. Schneid, Marriage, 53.

¹⁷ Исто, 53, 54.

¹⁸ Левиратски брак – када се мушкарац ожени удовицом свога брата, Н. Schneid, Marriage, 49.

¹⁹ Н. Schneid, Family, 19.

Налажење брачног партнера

Јеврејско традиционално друштво је на избор брачног партнера гледало као на веома озбиљан „подухват“ што, додуше, и јесте. Кад су будуће невесте у питању, према општеважећим патријархалним схватањима, предност су имале девојке из угледних и добростојећих породица, одговарајућих година (Јевреји су сматрали да је добро, и за мушкарце и за жену, да ступе у брак веома млади), затим благе нарави, скромних захтева, вредне и способне да воде домаћинство. За мушкарце стасале за женидбу, важили су слични стандарди – очекивало се да је вредан и способан да издржава своју будућу породицу. Ипак, имајући у виду да су носиоци поменутих особина само теоретски најпожељнији, док у животу, често, пажњу привлаче управо они мање „идеални“, код Јевреја није било уобичајено, нити препоручливо да се мушкарац вери са женом коју претходно није упознао, без обзира на њене квалитете... И обрнуто. Поштовање верских и обичајних норми при избору брачног партнера и склапању брака, било је обавезно, заправо пресудно за стварање једне друштвено признате везе – али ни лична осећања нису била занемарљив фактор. На ступање у брак из економских или каквих сличних интереса, без емоција и узајамне жеље, гледало се као на неморалан и несрећан потез. Осетан је покушај да се кроз обичајне норме и верска схватања, успостави баланс (колико је могуће), између духовног – емоционалног доживљаја и практичног живота. Јудаизам је прихватао појам „романтичне љубави“ као једне од основа за склапање брака и, касније, за успешне брачне односе. Међутим, то никако није смела бити једина основа. Љубав је, као нерационално осећање, схваћена као снажна подршка заједничком животу, браку, али само ако је у доброј спрези са другим, рационалним вредностима, потребним да се одоли разним животним искушењима, проблемима, па и несрећама.²⁰

Према јеврејским схватањима, идеалан брак је био у складу са прописима, а испуњен љубављу. Дакле, срећна комбинација била би „љубав – по халахи“.

Очигледно да је избор брачног партнера био врло деликатан. У „потрази“ су учествовали сви – родитељи, рођаци, пријатељи, сами младић и девојка... А, временом, развила се и постала високо цењена професионална помоћ проводације. Нема одређених описа како се налазио брачни партнер у библијским временима, мада се претпоставља, на основу неких коментара, да је то могло бити и личним ангажовањем и уз помоћ трећег лица, али без јасног обележја прово-

---

²⁰ M. Lamm, n. d., 13,14 ; H. Schneid, Marriage, 6.

дације. У талмудској епохи, очеви породица добијају главну улогу у уговарању брачних веза. Међутим, термин *шагхан* (проводација, хебр.), у правом значењу те речи, појављује се у XIII веку у рабинским књигама.²¹

Проводацисање се сматрало изузетно одговорним послом који је, осим интуиције, захтевао добро познавање психологије човека и развијену способност процене људи и ситуација, као и располагање подацима о економској моћи породица. Тако схваћен, овај посао је био високо вреднован и више је одговарао образованим људима, па су се, током средњег века, њиме бавили чак рабини и учењаци. Уосталом, колико је посао проводације био уважаван види се и у неким сегментима јеврејске верске литературе, по којима се бракови припремају још на небу, ради успешног спаривања људи и опстанка људског рода, те да је Бог врховни проводација.²² Пошто Бог у одређеном броју случајева није био баш успешан, неки рабини су то објашњавали слободном вољом људи, која им је дата да изаберу свој пут. За разлику од других јеврејских заједница, Сефарди су дуго задржали обичај проводацилука, понегде и до данашњих дана.

Одабирање брачног партнера по личном нахођењу, такође је било омогућено, у извесној мери. Иако је отац, као глава породице, имао формално одлучујућу улогу, младић или девојка су могли имати утицаја на избор свог партнера – уколико су њихове жеље биле у складу са обичајним нормама. Занимљив је податак да је још у античким јеврејским заједницама постојао организован начин слободног упознавања. Радило се о некој врсти античког „корзоа“, за који су била одређена два дана у години: *Јом киџур* (верски празник познат као Дан покајања или помирења, септембар–октобар) и петнаести дан месеца *Ава* по јеврејском календару (јул–август). Тада су младе жене, стасале за брак, облачиле белу одећу и излазиле на пољану, где су се, из истих разлога, окупљали и нежењени мушкарци.²³

Обичајни поступак при склапању брака

Припремама за склапање брака претходио је обичај да се званично установе *шенаим* (услови, хебр.), под којима ће тај брак бити склопљен. У питању је давнашњи обичај у домену брачног права, формалног, церемонијалног карактера, којим се наметала морална и

---

²¹ Н. Schneid, *Marriage*, 10.

²² Исто, 10,11; М. Lamm, n. d., 3,4.

²³ Н. Schneid, *Marriage*, 10,11.

практична обавеза поштовања договора око брака. Договор је обично био усмен, мада су се у неким заједницама услови наводили и у писаној форми. Садржај оваквог споразума, или документа, односио се на датум и место склапања брака, као и на финансијске обавезе обеју страна. *Тенаим* – услови за брак, предвиђали су и новчану казну за оног ко раскине постигнути договор око брака, а да при том није имао објективних разлога за то. Осим казне, „прекршилац“ је морао да надокнади и све трошкове које је „изневерена“ страна, у међувремену, имала, припремајући се за венчање. Пошто је овакво предомишљање могло да испровоцира финансијске проблеме, евентуално сукобе, дешавало се да рабини предложе склапање брака према договореним условима, па макар одмах потом одобрили развод.²⁴

Условима за склапање брака био је обухваћен и мираз, чија је вредност зависила од договора, односно финансијских могућности девојчине породице, али није смела бити мања од прописаног минимума који је, у талмудској епохи, износио 180 грама сребра.²⁵ Међутим, ако је икако било могуће, породица се увек трудила да обезбеди мираз изнад минимума. Разлог томе је био понос – не само пред самим собом, већ и пред заједницом, с обзиром да је прилично био раширен обичај да се припремљени мираз показује јавно, званицама на свадби. Ова пракса је, делимично, била заступљена и код југословенских Сефарда и Ашкеназа.²⁶ Иако је мираз био обавезан, није представљао нарочиту препреку удаји сиромашних девојака. Имајући у виду значај брака, девојци из сиромашне породице мираз је обезбеђивала локална заједница, из фондова који су благовремено сакупљани баш у те сврхе. Сума за мираз, бележена је у брачни уговор.²⁷

Код Ашкеназа, давање мираза је утврђено као обичајна норма, која искључује комбинацију са другим обичајима. Сефарди су били галантнији. Заправо, код неких сефардских заједница, првенствено у оријенталним земљама, уз давање мираза задржан је и архаичан обичај *мохар* – откуп невесте (откуп жене, кебр.), који је, у основи, представљао размену добара.²⁸ Младожења је давао невестином оцу одређену суму новца за њу, а даривао је и саму невесту. За узврат, невеста је у његову кућу доносила мираз. *Мохар* је прастари обичај, успостављен на нивоу племенског живота и номадско-сточарске привреде и, у свом изворном облику, није се морао вршити новцем,

---

²⁴ Исто, 13-15.

²⁵ Исто, 13.

²⁶ Према подацима из анкете Јеврејског историјског музеја, Београд, 1984.

²⁷ Н. Schneid, *Marriage*, 13,14.

²⁸ Исто, 15.

него радом у кући будућег таста. Новцем или радом, мушкарац је пружио неку врсту материјалне надокнаде за жену, којом се симболично гарантовало да ће брак бити остварен. У постталмудској епохи, широко прихваћен симбол којим се обећава, гарантује брак, постаје – прстен.

Што се тиче наследних права на мираз жене, која је умрла без потомства, прописи су осцилирали. Према прописима из талмудске епохе, муж је једноставно наслеђивао цео мираз после смрти жене са којом није имао деце. Временом је уочено да то није добро решење. У прошлости је смртност људи била већа. Мрачна (а, на жалост, реална) помисао да жена може умрети млада, услед болести или какве друге невоље, могла је да утиче на очеву одлуку о величини мираза. У XII веку, рабински прописи су редуцирали мужевљево право на мираз покојнице, али се та редуција односила само на прве две године брака: ако жена умре у првој години брака, целокупан мираз се враћао њеном оцу, ако умре у другој години, отац и муж су делили мираз по пола. Ипак, у XVIII веку, муж поново постаје једини наследник мираза, ако нема деце, али само у случају да је жена умрла после навршених пет година брака.²⁹

Од тренутка када је брак уговорен, па све до последње недеље пред церемонијал венчања, вршиле су се припреме за славље. Поступци локалне заједнице према будућем брачном пару, садржали су специфична фолклорна обележја, у комбинацији религијских и магијских елемената. Код Ашкеназа, младожењи је указивана почаст тако што је за Шабат, уочи венчања, позиван да чита *Гору* у храму. Том приликом су остали чланови заједнице прибегавали популарној магијској радњи – посипали су га пиринчем или слаткишима са циљем да му обезбеде здравље, срећу и плодност у будућем браку. Широко заступљени обичаји у сефардским и ашкенаским заједницама, били су међусобно даривање будућих брачних партнера, и општепозната веселја која називамо „момачко“ или „девојачко“ вече. Занимљив обичај оријенталних Сефарда, у склопу девојачке вечери, био је да се невести руке намажу каном, која је сматрана симболом невиности, али и моћном заштитом од урока.³⁰ Међутим, оно што је било заједничко свим јеврејским заједницама јесте да жена, уочи свог венчања, оде у ритуално купатило – *микве*. Овај обичај се ни у ком случају није смео игнорисати, јер је представљао ритуално очишћење жене пред ступање у брак, односно у сексуалне односе. При том првом одласку у *микве* (уколико јој је то била прва удаја), будућу невесту је пратила

²⁹ Исто, 13-15.

³⁰ Исто, 15-18.

једна од старијих рођака. Ритуално очишћење жене било је везано за менструални циклус, и према верским прописима, жена је била обавезна да током свог брачног живота, једном месечно одлази у микве.³¹

Венчање Лили Елек и др Рудолфа Касовица, Петроград (Зрењанин), 1937. (Јеврејски историјски музеј, инв. Бр. 6286)

Дан венчања је биран веома пажљиво, јер се није смео поклонити са данима важних празника (Шабат, нпр.) или данима националне жалости. У случају неке неочекиване, драматичне ситуације – и то на дан венчања – као што је смрт оца или мајке једног од младенаца, или смрт члана локалне заједнице, *Талмуд* је налагао следећа правила: ако је умро један од родитеља, прво је следио обред венчања, потом погреб, док се корота одлагала седам дана, а ако је умро члан заједнице, погреб се обављао одмах, а венчање се одлагало за седам дана, тј. после обавезне короте. Ипак, с обзиром на шокантну ситуацију, ова правила су, временом, изједначена. У случају смрти (на дан венчања), било родитеља било човека из шире заједнице, обред венчања се одлагао за седам дана.³²

³¹ Исто, 16; М. Михаиловић, Ритуално купатило – микве, у Животни циклус – обичаји код Јевреја, Јеврејски историјски музеј Савеза јеврејских општина Југославије, Београд 1998, 50-52.

³² Н. Schneid, Marriage, 21.

Одећа младе и младожење није била прописана. Обичај да млада буде у белом и са главом покривеном неком врстом капе, релативно је нов. Ношење вела је, већ, знатно старијег порекла и помиње се у *Мишини* као пропис. Наравно, овакав имиџ односио се само на жену која се први пут удаје (девицу). Као саставни део младине одеће, вео покрива младино лице при самом чину венчања, а заступљен је код свих јеврејских заједница, сефардских, ашкенаских, нарочито ортодоксних.³³ Носиле су га и југословенске јеврејске жене, венчане према верском обреду. Изузимајући обавезни вео, сам одевни стил и начин и обим украшавања невесте, били су под директним утицајем материјалне културе средине, у којој се дотична јеврејска заједница налазила. У том смислу, општи изглед невесте је варирао од средњоевропске грађанске ношње чврстих линија, преко медитерански „нежних“ хаљина, богато везених, па све до оријенталних „веселих“ ношњи у свим могућим бојама, са „гомилама“ накита, дуката и других украса. Уклапање у локални стил облачења важило је и за јеврејске младожење. Специфична допуна се односила само на молитвени шал, *шалит* (ладино термин), или *шалес* (јидиш), који је мушкарац огртао током обреда венчања. Изузетак чине неке ортодоксне заједнице, у којима младожења носи бело одело *кишел* (или китл), која се, иначе, носи на празник *Јом кипур* (Дан праштања и покајања), тако да у овом случају, има симболичну улогу. Варијација у употреби овог одевног симбола подразумева облачење китела, али испод уобичајеног црног одела, какво носе ортодоксни Јевреји.³⁴

Обред венчања је могао да се одигра на било којем месту. Једино је било важно да се поштују прописи и испуне сви услови, које је налагало јеврејско верско законодавство у вези са склапањем брака... А прописи су се могли поштовати како у синагоги, тако и под ведрим небом. Чак је у неким јеврејским заједницама био обичај да се обред венчања изврши напољу, мада је код већине обављан у храму, односно у затвореном простору. У сваком случају, место обреда није било ограничено обичајном нормом. Исто тако, ни присуство рабина није било неопходно – уколико је цео обред могао да буде правилно спроведен. Међутим, то је подразумевало извештан ризик, јер било каква грешка при обреду, угрожавала је легитимност брачне везе. Зато је, из практичних разлога, венчања ипак обављао локални рабин, као компетентно и одговорно лице. Правило од посебног значаја за легитимност обреда, подразумевало је присуство десет верски пунолетних мушкараца – *мињан* (хебр.) – без чијег окупљања склопљени брак не би био признат.³⁵

³³ Исто, 21.

³⁴ Исто, 21, 22.

³⁵ Исто, 24.

Још од I века пре н. е. уведен је обичајно – правни поступак, по којем склапање брака обавезно садржи потписивање *кейџубе*, брачног уговора (хебр.).³⁶ Изворни начин склапања брака, у старом веку, подразумевао је веридбу и венчање као два, временски одвојена обреда, с тим што се *кейџуба* припремала и потписивала за обред веридбе изједначавајући га, по важности, са самим венчањем. Тако је обред веридбе имао обележје формалног ступања у брачну везу, а венчање које је следило по истеку одређеног рока, њеним суштинским остварењем. Другим речима, потписивањем *кейџубе* мушкарац је формално започео брачну везу са женом, али њихов заједнички (сексуални) живот није смео почети пре него што се обави венчање. При оваквом обичајном поступку, са непотребним временским вакуумом између два обреда и забранама у односима, могућност да дође до неких компликација била је већа. С тога, у средњем веку су обреди веридбе и венчања спојени у један сложени церемонијал, а да при том ни у чему нису прекршене или занемарене важеће верске регулативе и схватања.³⁷

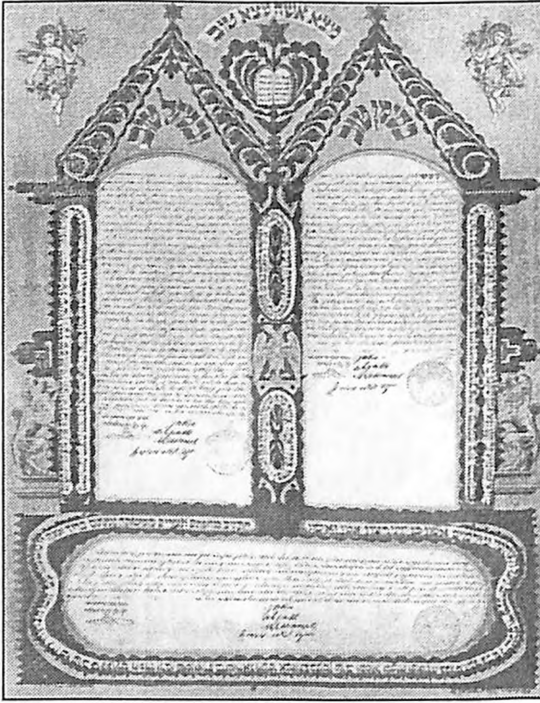
Венчање Самуила Тајџацаковића, синагога Бејт Јисраел, Београд, око 1935. (Јеврејски историјски музеј, инв. бр. 6145)

Пре него што би отпочео овако комплетиран церемонијал венчања, *кейџуба* – брачни уговор, морао је бити спреман. У сликовитој комбинацији правних и ритуалних (рационалних и ирационалних) поступака, приступало се првом обреду свадбеног церемонијала – веридби.

Потписивање брачног уговора пратила је кратка ритуална радња такозваног „давања“ или „даривања“: младожења је узимао од рабина неку ситницу (нпр. марамницу), коју би поравнао, мало затегао и

³⁶ Исто, 24-27.

³⁷ Исто, 10, 24, 25.

*Кетуба (брачни уговор, хебр.),
Београд, крајем 19. века, (Јеврејски ис-
торијски музеј, инв. б р. 493/1)*

одмах вратио, симболично показавши да преузима на себе све обавезе наведене у уговору. Уговор су, затим, потписивала два сведока, а у већини заједница, и сам младожења. Ритуал потписивања *кетубе* био је обавезан и свуда исти, једина одступања су се односила на редослед поступака. Док се у неким заједницама прво приступало потписивању *кетубе* (уз описану симболичну радњу), у другим се све то изводило између два обреда, веридбе и венчања. (Специфичан поступак имају само ортодоксни Јевреји, код којих се *кетуба* испишује у оквиру церемонијала, и то док младожења држи неско учено предавање, које, додуше, присутни прекидају шалама и песмама, стварајући опуштenu атмосферу.)³⁸

Потписавши *кетубу*, младожења је у пратњи прилазио невести и спуштао јој вео прко лица. Том приликом, рабин је изговарао благослов. Поступак са велом – *бедекен ди-кале* (покривање младе, хебр.) – био је карактеристичан за Ашкеназе, док га Сефарди нису практиковали.³⁹ Следио је традиционалан ритуал паљења свећа, понегде и бакљи, које су држали младини и младожењини родитељи. Не зна се тачно значење овог ритуала, али су могућа два, у ствари, сасвим различита извора: асоцијација на тренутак просветљења на Синајској гори (контакт са Богом) или, још вероватније, преостатак древне магијске радње терања злих духова.⁴⁰ Потом су се очеви младог пара издвајали из свадбене поворке и, уз славље и музику, пратили младожењу до специфичне, посебно израђене конструкције познате као

³⁸ Исто, 28.

³⁹ Исто, 29.

⁴⁰ Исто, 29, 30.

хуџа (балдахин, хебр.), која је симбол небеског свода.⁴¹ У случају да очеви нису живи (или ако су млада и младожења сирочад), младожењу су до хуџе пратила два рођака или пријатеља. Ако се обред одвијао у самом Јерусалиму, младожења је под хуџом стајао лицем окренут према Храму, на територији Израела био је окренут према Јерусалиму, а у дијаспори према Израелу. Док је рабин изговарао благослове, хуџи је прилазила млада у пратњи своје и младожењине мајке. Ступање младе под хупу, тј. њено прикључивање будућем мужу, обухватало је локално различите магијске поступке, у циљу заштите од злих сила. Код Ашкеназа је био обичај да млада, под хупом, обиђе седам кругова око младожење и да стане с његове десне стране. Овим се, очигледно, успостављала заштитна моћ круга и броја, иначе често коришћених магијских елемената и у разним другим културама. Оријентални Сефарди су „штитили“ своје младенце од злих сила, сецкајући маказама неку тканину или хартију.⁴²

Над чашом или пехаром вина, рабин је изговарао благослов за брак који се склапа. (У изворном обреду, благослов је требало да изговара лично младожења, напамет, али из практичних разлога, овај поступак је поверен званичном лицу.) Потом, младенци су пили мало вина из исте чаше, а затим је младожења стављао прстен на невестин кажипрст десне руке, изговарајући одређену брачну формулу, односно понављајући одговарајуће речи за рабином. Стављање прстена на женин десни кажипрст, била је изворна варијанта од које се, временом, почело одступати. У савременијим, на пример реформистичким, мада и другим конгрегацијама, прстен је могао да се стави на домали прст, а уведен је и обичај међусобног давања прстења. Прстен је могао бити од разних врста метала, али његова вредност није смела бити мања од минимума прописаног у *Талмуду*. Целокупан поступак се морао одвијати

Пехар за благослове,
Аустро-Угарска, 19.
век, Јеврејски историјски музеј, инв. бр.
324

⁴¹ Хупа – мобилна конструкција, састоји се од четири посебно направљена дрвена стуба са постољима, на чијим врховима је разпета, најчешће веома лепо украшена, везена тканина, једна се чува као експонат Јеврејског историјског музеја, хупа инв. бр. 375, стубови инв. бр. 540; Ц. Данон, и. д., 169.

⁴² Н. Schneid, Marriage, 30-32.

у присуству два сведока, која нису ни у каквом сродству међусобно, нити са младенцима. Тако одабрани сведоци су једини који се признају, и без њиховог присуства, обред није сматран важећим.⁴³

Следило је гласно читање *кеџубе* – брачног уговора (потписаног на почетку церемонијала). Овим чином се одвајао извршени обред веридбе, од обреда самог венчања. Брачни уговор је читао рабин или неки други мушкарац, гост на свадбеној церемонији, којем су младенци желели да укажу посебну част.⁴⁴

По правилу, *кеџуба* је писана и, сходно томе, читана на арамејском језику, без обзира на то где се церемонија одвијала. Затим је био читан сажет извод из *кеџубе*, у Израелу на хебрејском, а у дијаспори на локалним језицима.⁴⁵ У поступку са *кеџубом* није прихватљиво никакво одступање од описаног, јер то више не би представљало појаву локалних варијација једног те истог обичаја, чија спољна форма подлже евентуалним, делимичним изменама, док његов изворни облик остаје исти. Одступање од изворног писма, прописаног за писање и читање текста јеврејског брачног уговора – односно коришћење локалног писма и језика у ту сврху – превазилази обичајну варијацију. Упливом страног културног елемента, језика и писма, губи се једно од суштинских обележја *кеџубе* и одбацује се верски прописан начин њене израде и третмана. Један од примера таквог кршења верских прописа, била је *кеџуба* комплетно написана на немачком језику, и то још 1862. године у Земуну.⁴⁶ Међутим, примери овакве „ноншалантности“ били су ретки, па су утолико интересантнији, поготово ако се зна да су јеврејске заједнице у дијаспори, укључујући и југословенску, задивљујуће дуго одолевале, (а многе одолевају и даље) асимилационим процесима на било ком плану. Пошто је гласно прочитана, *кеџуба* се предаје невести на чување. У случају да жена изгуби своју *кеџубу*, следила је забрана сексуалних односа између ње и њеног мужа све дотле док се нови, исти такав документ, не напише.⁴⁷

Потом се настављало са другим обредом – венчањем, као главном свечаношћу којом се, дефнитивно, ступало у брак и остваривала сврха целог церемонијала. Иако је *хуйа* остала у свести Јевреја као симбол

⁴³ Исто, 33; Ц. Данон, н. д., 170.

⁴⁴ Н. Schneid, Marriage, 36.

⁴⁵ Ц. Данон, н. д., 170; М. Миханловић, Кетуба, у Животни циклус – обичаји код Јевреја, 45.

⁴⁶ Брачни уговор између Давида А. Сузина и Ребеке-Рувкуле, кћерке Мозеса Абрахама Озера; уговор је данас власништво Јеврејског историјског музеја у Београду, инв. бр. 538.

⁴⁷ Н. Schneid, Marriage, 36.

нераскидиво везан за обред венчања, многе заједнице су током средњег века, а још више у новом веку, почеле да је замењују молитвеним шалом – *шалитом*, који би младожења раширио изнад своје и невестине главе.⁴⁸ Ова замена није потисла *хуйу*, представљала је само њену једноставну, скромну имитацију (тачније, имитацију свода), применљиву по жељи. Код југословенских Јевреја, приликом склапања верског брака, *хуйа* је и данас у употреби, чак можда више него *шалит*. Коришћена у свом оригиналном облику или не, *хуйа* је синоним за венчање, заснован на њеном изворном значењу. Заправо, антички Јевреји су хупом називали дефинисан физички простор – младожењин шатор, колибу, и сл. – у којем почињу брачни односи. У то време је обред веридбе био одвојен од венчања па је, по истеку тог веридбеног периода, свечана поворка испраћала невесту у младожењину *хуйу*, што је, управо, значило венчање дотичног пара и почетак њиховог заједничког и интимног живота.⁴⁹ На тој основи је *хуйа* постала терминолошки, мисаони и материјални симбол венчања, почетка брачног живота. Временом, изгубивши функцију настамбе, редуцирана је у симболичну конструкцију, која се могла постављати како у синагоги, тако и на отвореном простору (у дворишту храма).

Брак је био установљен када се изговори *шева берахот* – седам благослова (хебр.), над другом чашом или пехаром вина. Рабин је могао да изговори свих седам благослова, али није било обавезно. Он је, обично, изговарао први, док је осталих шест благослова било поверено једном или неколицини одабраних, и тиме посебно почаствованих гостију. Поступак се завршавао тако што су млада и младожења испијали благословено вино. Следио је упечатљив ритуал разбијања чаше, и то тако што је младожења ногом ломио празну чашу. Овај ритуал се обавезно врши и у Израелу, и у дијаспори, с тим што се јављају извесна одступања на локалном нивоу. На пример, негде се ломи чаша пуна вина, како би се магијски призивало материјално благостање, док се негде баца, тј. разбија о зид. Може се претпоставити да је ритуал суптилна асоцијација на променљивост живота, могуће негативне обрте и у најлепшим тренуцима (лепа целина која се једним покретом разбија у парчиће), а није искључено ни подсећање на историјску трагедију рушења Јерусалимског храма, којом почиње бескрајна дијаспора... Овим се обред венчања завршавао.⁵⁰

⁴⁸ Исто, 38.

⁴⁹ Исто, 37.

⁵⁰ Исто, 40-41; Ц. Данон, н. д., 170,171.

Чаша за венчање, Италија,
поч. 20. века, Јеврејски ис-
торијски музеј, инв. бр. 434

По завршетку обреда, код Ашкеназа је следио карактеристичан обичај – *јухуд* – који је управо водио порекло из талмудских времена, када је почетак брачног живота био означен доласком невесте у младожењину *хују*.⁵¹ У том смислу, *јухуд* је био обичајни поступак, којим се симулирао изворни начин венчавања: одмах пошто је брак склопљен, младенци су се повлачили у засебну собу. Није било прописано, односно ограничено време које могу да проведу сами у соби, али поступак је био симболичан и трајао је свега неколико минута. После тога, младенци су се придруживали свадбеном весељу.

Јеврејска свадбена весеља су као сва весеља овог типа – одвијају се уз свечане ручкове, музику и плес. Музика свакако, а према неким изворима и плес, били су незаобилазан начин свадбарске забаве још у античко доба. Са развојем музичких форми и инструмената, развијали су се и плесови. Свadbарски групни плес, карактеристичан и за Сефарде и за Ашкеназе, био је такозвани *мицва плес* – у којем, истовремено, игра група мушкараца у којој је младожења и група жена у којој је невеста, али без

међусобног мешања. *Мицва* плес је временом добио нешто слободнију форму, односно мушкарци и жене су могли да плешу заједно (мушким званицама је било дозвољено да плешу и са невестом), али је било обавезно да мушкарац, претходно, обмота око руке неку тканину да не би директно додиривао жену са којом плеше. Почетком XIX века, мушке и женске плесаче је раздвајала марамица, за чије крајеве су се држали. Ове симболичне „препреке“ (тканина, марамица) имале су за циљ да спрече или, бар, умање провоцирање сексуалне жеље, која је могла да се јави услед физичког додира.⁵² Током свадбеног весеља, невеста је уживала велику пажњу. Био је обичај да невесте

⁵¹ Н. Schneid, Marriage, 41.

⁵² Исто, 43, 44.

ста седи окружена најугледнијим гостима, а да *багхан* (професионални забављач, кебр.) увесељава песмом и шалама и њу и госте, позивајући их на плес. Првенство у плесању са невестом имали су родитељи и, наравно, младожења, а онда остали гости, који су позивани према угледу који имају у заједници.⁵³

Нарочито живописан и специфичан начин плесања развили су источноевропски Ашкенази. Најупечатљивији су били мушки плесови, на пример *редл*, *караход* или *хойке*, веома брзи и енергични, али нису заостајали ни женски, елегантни групни плесови, као што је био *којлих ѿлес*, и сл. Међу најпопуларнијим, и „најпрецизнијим“ био је „*флаша ѿлес*“ – са флашом на глави.⁵⁴

Свадебно весеље се завршавало изразима захвалности и понављањем оних седам благослова над чашом или пехаром вина.⁵⁵

Долазак невесте у мужевљеву кућу, био је праћен одређеним ритуалним поступком, изразито магијског карактера, са локалним варијацијама. При уласку у кућу, пред младине ноге просипан је пиринач, или су бацани новчићи и сличне ситнице, или се, над главама младеца, ломео посебно направљен колач (*руска*, *ладино*), итд.⁵⁶ Ови поступци су имали јасно магијско обележје са уобичајеним циљем – одбити зле духове и обезбедити здравље, благостање, плодност новој породици која ће се формирати.

Према јеврејској традицији, веселу и свечану свадбарску атмосферу требало је задржати још извесно време пошто је венчање обављено. Ако је мушкарцу и жени то био први брак, цела наредна година је протицала у знаку венчања – млади брачни пар се и даље називао „млада“ и „младожења“, младожењи је указивана посебна пажња, а био је поштеђен и војне обавезе (осим у случају одбрамбеног рата). Нарочито је прва недеља по венчању била весела и свечана. Изузимајући Шабат, (подразумева одређено понашање), тих дана је младожења био ослобођен свих обавеза, а ручковима у кући је присуствовало бар још десет гостију, при чему је сваког наредног дана један гост морао бити нови. За сваки обед, изговарало се седам благослова.⁵⁷

Ако су мушкарац или жена склопили брак по други пут, ситуација је била много „приземнија“. Слављеничка атмосфера је важила само за први дан после венчања.

⁵³ Исто, 44.

⁵⁴ Исто, 44.

⁵⁵ Исто, 46.

⁵⁶ Исто, 47,48

⁵⁷ Исто, 47.

Јеврејско брачно право је дозвољавало једну необичну могућност – венчање преко посредника, при чему је то треће лице буквално имало улогу заменика младе или младожење, већ у зависности ко је од њих двоје одсутан. Осим давања овлашћења за замену на венчању, одсутна особа је била обавезна да прецизно наведе своје жеље и захтеве, по којима ће се треће лице понашати. Да би обред венчања био пуноважан, заменик је морао да се понаша у складу са примљеним обавезама, без икаквих импровизација и одступања. Главни куриозитет се састојао у томе да дотични заменик уопште није морао бити истог пола као „оригинал“.⁵⁸ Обичајно право се свакако није трудило да унесе мало смеха у чин венчања, (мада је тешко одолети). Разлог за то је био само практичан.

Левират и халица

У јеврејском обичајном праву, постојала је обавеза склапања левиратског брака. Термин левират потиче од речи *левир* – девер (хебр.) и означава брачну везу између жене којој је умро муж и његовог рођеног брата, дакле између удовице и њеног девера.⁵⁹

Левират спада у категорију веома старих обичаја, распрострањених међу многим племенским заједницама, у оквиру разних културних система и начина привређивања.

На том ступњу друштвеног развоја, левират је постојао код Јевреја, али као обавеза само у одређеним условима, односно само у случају када покојник није имао деце. Такође, обавеза се односила искључиво на покојникову браћу по оцу, и то рођену пре његове смрти, односно на најстаријег брата међу њима.⁶⁰ Наравно, није била ретка ситуација да тај најстарији *левир* буде, у ствари, много млађи од свог умрлог брата, чак дете. У таквим случајевима, удовица је морала да сачека његово верско пунолетство⁶¹, после којег је склапање левиратског брака било одобрено.

Међутим, упоредо са обавезом левиратског брака, јеврејско брачно право је развило специфичан пандан томе – обред ослобађања жене познат као *халица* (ослобађање, разрешење, хебр.) У периоду док су

⁵⁸ Исто, 52, 53.

⁵⁹ Е. Вербер, Увод у јеврејску веру, Београд 1993, 100.

⁶⁰ Н. Schneid, Marriage, 49.

⁶¹ Бар мицва (син заповести) – религијски обред проглашења верског пунолетства када дечак напуни 13 година и један дан, М. Михаиловић, Бар мицва и бат мицва, у Животни циклус – обичаји код Јевреја, 21.

левирати и *халица* постојали истовремено, као два равноправна обичаја, удовици која је из поменутих разлога морала да чека на левиратски брак, односно *халицу*, било је дозвољено да склопи неку врсту привременог брака са другим мушкарцем. Такав „брак“ је имао специјалан статус, с обзиром на то да је муж буквално био „привремен“, односно обавезан да жени да развод, када дође тренутак њене левиратске удаје, или разрешења, свеједно. С друге стране, без обзира на унапред зацртану ограниченост такве везе, деца рођена у међувремену, нису сматрана за *мамзерим* (ванбрачна деца, хебр. множ.).⁶²

Може се рећи да је институција левиратског брака собом носила разне проблеме, почев од емоционалне присиле и колизије у личним односима, па до наметања полигамије, бар у одређеном броју случајева (када је *левир* довољно одрастао да буде већ ожењен). Све већим истицањем моногамије као једино прихватљиве форме брака, временом левират постаје непожељна супротност. Када је моногамни брак дефинитивно преовладао у јеврејском друштву, обичај *халице* је сасвим потиснуо левират.⁶³ Пажњу привлачи једна занимљива чињеница: левиратски брак је нестао са обичајне сцене, али је *халица* наставила да постоји. Ако нема левирата, зашто је потребна *халица*? Једино објашњење за овај апсурд лежи у упорном чувању традиционалног опхођења. Заправо, иако је дефинитивно био одбачен у пракси, појам левирата се, очигледно, задржао на неком формалном нивоу традиционалне мисли, због чега је *халица* наставила да се упражњава, и то са статусом веома значајног и званичног обреда.

Обредом *халице* су руководила три редовна, наименована рабина и два додатна члана. Обред је вршен ујутро, на месту које су претходно утврдила њих петорица. Жена је имала обавезу да пости одређено време, до *халице*. Она и њен девер су добијали инструкције о томе какве изјаве треба да дају приликом обреда. (Изјаве су морале бити изговорене на хебрејском језику, без обзира на локацију дотичне јеврејске заједнице.) Такође, да би обред био пуноважан, жена и *левир* су морали да одговоре на нека питања, којима се утврђивало – да ли су обоје пунолетни, ментално здрави и да ли је прошао деведесет један дан од смрти њеног мужа (због евентуалне трудноће). Мада левирата више одавно није било, председавајући рабин је постављао формално питање левиру – да ли жели да се ожени удовицом, или је ослобађа. Наравно, девер ју је ослобађао обавезе и, одмах затим, следио је ритуал са такозваном *халица цийелом*: жена је скидала посебно направљену кожну ципелу (у виду мокасине, без икаквих металних додатака)

⁶² Н. Schneid, Marriage, 49.

⁶³ Исто, 49.

са деверовог стопала. Тај поступак је био суштински симбол целокупног обреда, после којег је жена била слободна да настави свој живот, односно да ступи у брак са другим мушкарцем. Кожну мокасину, девер је добијао на поклон.⁶⁴

Све до савременог доба, источноевропски Ашкенази су, приликом *халице*, имали један додатни симбол у обредном поступку: девер је морао да, горњим делом тела, полегне по столу који је, иначе, служио за купање мртваца. Овај морбидни ритуал је симболично указивао на деверов статус у оквиру брачног обичајног права, који је стечен смрћу његовог брата. У Енглеској и Немачкој је упражњаван другачији, ништа лепши мада прецизнији обичајни поступак: левир је својим потписом, датим на дан братовљевог венчања, гарантовао халицу братовљевој жени – у случају потребе. Овај обичај је имао практичну сврху дефинисања односа на самом почетку и, у том смислу, деловао је врло модерно, мада није био нарочито популаран.⁶⁵

Развод

Заснивање брачне заједнице била је света обавеза, али не и судбоносни корак у један начин живота од којег се, више, не може побегнути. Ако се брачни партнери не сложе и њихова веза почне да поприма одлике латентног или, чак, добро уочљивог „бојног поља“, без реалне наде да се стање поправи, развод је могао да се добије, како на иницијативу мушкарца, тако и жене. Развод брака вршио је *Бейт дин* – рабински суд (хебр.) по строго утврђеној процедури, а у складу са верским прописом (*халахом*, хебр.).⁶⁶ Што је најзанимљивије, незадовољни супружници нису морали да имају експлицитно изражене, још мање неке драстичне разлоге за прекид брака. По јеврејским прописима, обострана или појединачна жеља за разводом је, сама по себи, била довољна. Бити лично незадовољан, несрећан у свом браку, довољан је разлог за развод – „кривица“ се није установљавала, нити доказивала. Без икаквих „одмеравања снага“, мушкарац је могао да се разведе од жене са којом није имао деце током десет година брака, као што је и жена могла да се разведе од мужа јер је запоставља, због послова или нечег другог, учинивши њихов живот празним. Исто тако, жена је добијала развод у случају мужевљевих сексуалних проблема, његовог неверства, тешког заразног обољења и, у крајњој линији, насилног понашања.⁶⁷

⁶⁴ Исто, 50-52.

⁶⁵ Исто, 51,52.

⁶⁶ Ц. Данон, н. д., 171.

⁶⁷ Исто, 172.

Да би био пуноважан, у јудаизму је развод морао бити спроведен према утврђеним верским и обичајним нормама (као што је такав морао бити и церемонијал венчања). Теоретски, верски прописи формулишу развод као промену коју „даје“ муж, а жена је „прима“. Сходно томе, мушкарац је био тај који „тражи“ развод, а жена га „добија“.⁶⁸ Међутим, у пракси је поступак, који води ка разводу, био равноправно постављен међу половима.

Развод је означен термином *гет* (отпусно или разводно писмо, хебр.). Заправо, ради се о документу, писаном и за мужа и за жену, понаособ, у којем су садржани само њихови лични подаци, датум и место издавања *гет*-а, без навођења разлога који су изазвали овај поступак. Према прописима, *гет* не сме бити штампан, јер је свака животна ситуација специфична. Чину развода, осим рабијског суда, треба да присуствује *софер* (писар, хебр.) и два сведока. Писар и сведоци морају да буду верници, а међусобно не смеју да буду ни у каквом сродству, нити у сродству са супружницима. Ако би се догодило, стицајем неких околности, да се одговарајући сведоци не могу да нађу, чланови суда су преузимали ту функцију. Пре него што ће се приступити писању *гет*-а, суд је морао да се увери да су брачни партнери затражили развод својом вољом, без било каквих притисака са стране. Такође, суд је имао обавезу да покуша да их уједини и помири – мада није био дужан да разматра конкретне мотиве за развод, нити финансијска питања. У формалном смислу, прекид брачне везе најлакше се одвијао у присуству оба супружника. Ако, ипак, једно од њих двоје није било ту, развод се вршио помоћу посредника, који је представљао одсутног. Улогу посредника могао је преузети и неко од званичних лица – члан рабинског суда или писар.⁶⁹

Пошто добије „прими“ *гет*, жена је могла да склопи нови брак, али не пре деведесет другог дана од развода – због евентуалне трудноће, односно да би се избегло касније двоумљење око очинства. Јеврејско брачно право дозвољавало је и „другу шансу“ са бившим мужем. Међутим, она је морала да следи без експериментисања – жена је могла да се поново уда за свог бившег мужа, али под условом да, у међувремену, није имала нови, опет, разведен брак.⁷⁰

Према јеврејским верским прописима, венчање извршено на грађански начин, као и развод добијен од истих, грађанских власти, нису били признати. Брак се склапао по *халахи* (пропису, хебр.) и, ако треба, прекидао у складу са *халахом*. Можда је мало позната чињеница

⁶⁸ Исто, 172.

⁶⁹ Исто, 172.

⁷⁰ Исто, 172.

да се *халахой* (прописи, множ. хебр.) поштују и у данашњем Израелу, односно склапање и развођење бракова, званично се врши према одговарајућим верским прописима.⁷¹ Већ у дијаспори, пуноважност брака, као и развода, зависи од актуелних државних закона.

У некадашњој Краљевини Југославији, тј. све до Другог светског рата, верска венчања су, у принципу, имала статус званичног и формалног ступања у брачну везу. Уосталом, у даљој прошлости, верска венчања су једино и била друштвено призната (мисли се на све верске и етничке групе, не само на Јевреје). Међутим, иако нису била неопходна за легитимност везе, пред рат су, понекад, вршена грађанска венчања и код Сефарда и код Ашкеназа (одступање од изворног обичаја).⁷² Од 1945. године, брак и развод су у надлежности грађанских власти, а *халаха* остаје као ствар личног избора.

ЗАКЉУЧАК О УЛОЗИ БРАКА У ЈЕВРЕЈСКОМ ДРУШТВУ

Брак је, дакле, света заједница код Јевреја. Ово уврежено схватање практично је старо колико и јеврејско друштво. Оно се неговало и, васпитањем, вековима преносило са генерације на генерацију, све до савременог доба. Ако се подробније сагледају ставови у јудаизму релевантни за брак, може се уочити да је ова друштвена институција имала, у ствари, једну од најзначајнијих улога у очувању јеврејског друштва на свим нивоима: религијско-етничком, духовном и моралном.

Институција брака била је функционално постављена на два поља – индивидуалном и општем – која, наравно, значе нераскидиву целину, са свим важећим вредностима које треба заштитити. Као што је већ речено у претходним поглављима, јудаизам инсистира на ономе што се сматра природним у међуљудском опхођењу и поступцима, па је у том контексту брак виђен као најприроднији, заправо физички и духовно најздравији начин живота, и за мушкарца и за жену. У очувању „природног“ начина, брак истовремено подлеже одређеном броју сасвим функционалних забрана. Склапањем брака добијена је основа за формирање породице која, још од Прве књиге Мојсијеве (Постање), у јеврејској традиционалној мисли представља непревазиђену социјалну основу живота. Нимало се не претерује ако се каже да је за опстанак Јевреја – односно јеврејског духа и традиције, на свим географским ширинама – била заслужна, пре свега, породица. До одређеног доба старости, систем васпитања и верског образовања

⁷¹ Н. Schneid, Marriage, 93, 94.

⁷² Подаци из анкете Јеврејског историјског музеја, Београд, 1984.

био је у надлежности породице, тако да је управо у њеном окриљу формирана свест о спољном свету, као и сви модели понашања и вредновања.⁷³ Штит од асимилације носила је јеврејска породица, па тек онда синагога.

Патријархални односи и традиционална схватања о браку обележили су јеврејски свет као „свет мушкараца“. Међутим, матрилинеарно рачунање сродства, као и изразито наглашено схватање да мушкарац, као „глава породице“ мора да буде несебичан и пажљив према својој жени и, наравно, деци, и да се према њима мора односити с љубављу и поштовањем, указивали су на то какав је, заправо, третман жене „у сенци“. Иако је један од идеала брачног живота био у стварању многочлане породице, са што више деце, њему се није стремило по цену жениног здравља.⁷⁴ Иако је брак био света обавеза, развод се добијао релативно лако, чак, уз дискрецију на завидном нивоу.

Регулисање брачних, односно породичних односа код Јевреја, подразумевало је одређену комбинацију обичаја, како у функцији очувања породице као основне социјалне групе, тако и духовног усклађивања са традиционалним вредностима и схватањима на којима је почивало јеврејско друштво. Могућности које су дате за развод брака или прекид трудноће, нису злоупотребљаване – напротив, такве појаве су биле много ређе него што би се очекивало. Исто је важило и за нека драстична кршења обичајних норми... У том контексту, од малих ногу мушкарац је васпитаван и припреман за то да једног дана буде одан муж, одговоран за добробит своје породице. Жена, такође. А обоје су васпитавани да прихвате важећа правила културног и верског система у којем живе. Наравно, људи су људи, па су разни проблеми, неусклађеност и одступања од правила, у извесној мери били неминовни – али је зато, као што смо видели, јудаизам имао „спасилачку екипу“ обичаја (развод, *халица* итд.). Гледано у целини, може се рећи да је јеврејски традиционални и верски систем, чувајући своје вредности, са приличним успехом уклапао *халаху* у лични интегритет човека, одржавајући склад у души – и у друштву.

⁷³ В. Радовановић, Рођење детета – јеврејска породица и однос према потомству, у Животни циклус – обичаји код Јевреја, 10, 11.

⁷⁴ У случају да трудноћа угрожава живот и здравље жене, јеврејски прописи су дозвољавали абортус, с тим што су се многи рабински ауторитети залагали и за слободнија схватања, тј. за абортус у разним околностима, у сврху опште добробити жене – Н. Schneid, Family, 46-51.

Списак коришћене литературе:

1. Данон, Цадик, Збирка појмова из јудаизма, Савез јеврејских општина Југославије, Београд 1996.
2. Дубнов, Симон, Кратка историја јеврејског народа, Савез јеврејских општина Југославије, Београд 1962.
3. Lamm, Maurice, *The Jewish Way in Love & Marriage*, Middle Village, New York 1991.
4. Радовановић, Војислава и Милица Михаиловић, Животни циклус – обичаји код Јевреја, Јеврејски историјски музеј Савеза јеврејских општина Југославије, Београд 1998.
5. Schneid, Naayim, *Marriage*, Keter books, Jerusalem 1973.
6. Schneid, Naayim, *Family*, Keter books, Jerusalem 1973.
7. Вербер, Еуген, Милица Михаиловић и Хедвига Бошковић, Језик, писмо и књига Јевреја у Југославији, Јеврејски историјски музеј Савеза јеврејских општина Југославије, Београд 1979.
8. Вербер, Еуген, Увод у јеврејску веру, Београд 1993.
9. Жидови на тлу Југославије, каталог, Музејски простор, Загреб 1988.

Summary

Vojislava Radovanović

MARRIAGE UNDER HALAHA

– Jewish Customs and Traditional Opinions About Marriage –

The Jewish people are characteristic for full identification of religious and national. Being a Jew in ethnic, means belonging to Judaism in the religious sense. This work is dedicated to one of the most important segments of Jewish traditional life – matrimony – which is, as well as everything else in the Jewish traditional society, regulated by certain religious rules. These rules are marked by a special term – halaha (rule Hebrew) in Hebrew language. On this basis, we have shown and explained the widely accepted opinions about marriage, customs concerned with the choice of a partner and the beginning a matrimony among the Jews.

